

Katyn

EGY TÖMEGMÉSZÁRLÁS ANATÓMIÁJA

1939. szeptember 17-én, 16 nappal a német offenzíva megindulása után szovjet csapatok támadták meg Lengyelországot. A sztálini katonai gépezet az 1939. augusztus 23-án aláírt német-szovjet meg nem támadási szerződés titkos záradékában szovjet érdekszféraként elismert nyugatukrán és nyugatbelorusz területeket vette birtokba. A Ribbentrop-Molotov paktum a Narev-Visztula-Szan folyókat jelölte ki Németország és a Szovjetunió új közös határaként.

A megszálló szovjet csapatok szinte azonnal megkezdték a deportálásokat: mintegy 1,2 millió embert hurcoltak a Szovjetunióba. Fogságba esett továbbá közel 250 ezer lengyel katona is, akiket 138 hadifogolytáborban helyeztek el. Többségük kényszerű fogsága 1941 nyaráig, a Szovjetunió szövetséges hatalommá válásáig tartott: a diplomáciai kapcsolat helyreállítása után tömegesen engedték haza az elhurcoltakat, köztük a hadifoglyokat is. Hamarosan kiderült azonban, hogy mintegy 15 ezer lengyel katonának (köztük 8400 tisztnek) nyoma veszett. Világossá vált az is, hogy az osztaskovi, a kozjelszki és a sztrobjelszki táborok lakóiról van szó, akik hollétéről az utolsó biztos információ 1940 áprilisából maradt fenn. A lengyel kormány az elkövetkező hónapokban mindent elkövetett felkutatásukra, de a szovjet szervek elutasító magatartása kísérleteiket rendre kudarcra ítélte. Csupán a vonatra rakott kozjelszki foglyok sorsát sikerült követni, ám Szmolenszk környékén nekik is nyomuk veszett.

1943. február végén a Szmolenszktől nyugatra, Katynban, egy volt NKVD-s üdülőben állomásozó német híradóegység katonái tömegsírokat bukkantak. Az első vizsgálatok megállapították, hogy lengyel katonák holttestét találták meg, s kiderült az is, hogy valamennyijüket német gyártmányú lövedékkel tartották lőtték. A németek – érezvén a közvélemény ellenük fordulását – egy nemzetközi orvoscsoporthoz bízták meg a sírok exhumálásával. A magyar Országos professzor vezette bizottság 1943. április 28. és június 3. között tartózkodott a katyni erdőben. Összesen 8, 1,8–3,3 méter mély tömegsírát tártak föl, amelyekben 10–12 rétegben feküdtek a halottak. Az exhumált 4443 holttestből 982-t vizsgáltak meg. A halottaknál találtak tárgyak (naplók, újságok, följegyzések), valamint az orvosi és környezeti vizsgálatok alapján megállapították, hogy az eltűntnek nyilvánított, egykor kozjelszki hadifogolytáborban őrzött lengyel tisztek holttestét találták meg, s bebizonyosodott az is, hogy a tömeggyilkosság 1940 tavaszán történhetett, akkor, amikor a terület még orosz fennhatóság alatt állt. A németellenes nemzetközi közvéleménynek ennek ellenére nem győzte meg az orvoscsoporthatározást.

Nem véletlen ezért, hogy néhány hónappal később, a Szmolenszk környékét ismét birtokba vevő szovjet hatóságok újabb föltárásba kezdtek a nemrég visszahantolt katyni síroknál. 1944.

A Móra Ferenc Múzeum első emeleti két termében nemrég nyílt megrendítő kiállítás Katyn címmel. Az 1943-ban kivégzett, és a katyni erdőben elhantolt lengyel tisztek holttestének exhumálását, az áldozatok kilétének felderítését fotók őrzik. A Lengyel Kultúra Háza munkatársai a dokumentumokból vándorkiállítást állítottak össze, melyet április 28-áig Szegeden is megtekinthetnek az érdeklődők.

január 16-a és 23-a között Burdenko akadémikussal az élen, orosz orvoscsoporthoz 925 holttestet vetett vizsgálat alá. A bizottság jelentése tárgyi bizonyítékokkal is alátámasztva megállapította, hogy a kivégzéseket a németek követték el 1941 szeptembere és decembere között. A jelentés nyomán a nemzetközi sajtó tele lett a németek barbár gyilkosságát elítélő cikkeivel. A közvélemény azonban mit sem sejtett arról, hogy a szovjet titkosszolgálat heves hajszába kezdett az első – német – exhumálás tárgyi bizonyítékait tartalmazó ládák megszerzése érdekében. Az előretűrt szovjetek elől menekített dokumentumok végül is 1945 májusában Drezda mellett megsemmisültek: a németek ettől kezdve nem tudták közvetlen bizonyítékokkal igazolni ártatlanságukat a katyni vérengzésben. Bizonyítékok voltak viszont az angol és amerikai kormány kezében, ahová (többek között a nemzetközi orvoscsoporthoz) jelentések tucatjai futottak be a gyilkosság körülményeivel kapcsolatban. Ezeket a, többségükben a szovjeteket terhelő adatokat azonban elhallgatták: a szövetség főntartása fontosabb volt, mint az ellenség ártatlanságának bizonyítása. Ezért kerülhetett föl Katyn a nürnbergi per vádiratára is, ám az igen cinikus szovjet vád még így sem nyert bizonyosságot a megfélemlített tanúkat is fölvonultató tárgyaláson, ezért az ítélet indokai között már nem szerepeltek a katyni áldozatok.

Ma már a különböző források alapján megközelítő pontossággal rekonstruálható, mi történt valójában Katynban. Az 1939-ben szovjet fogságba esett lengyel tiszteket elkülönítették a legénységtől, és külön táborokban helyezték el őket. A hazaküldött levelek tanúsága szerint 1939 novemberében már a légerekben voltak. 1940 tavaszán azonban mindhárom helyről abbamaradt a levélírás: a táborokat szinte egy időben kiürítették. A néhány életben maradt fogoly elbeszélése alapján kisebb csoportokban vonaton indították útba őket. A bevagonírozás időpontja – a Lengyelországba küldött levelek abbamaradásával szinkronban – 1940 tavasz volt. Az osztaskovi és a sztrobjelszki foglyok sorsa ettől kezdve ismeretlen, a kozjelszkieket viszont megtalálták – a katyni erdő tömegsírjaiban.

A rendelkezésre álló adatok egybe-

hangzóan a szovjetek bűnösségét igazolják; többek között a halottaknál talált újságok, naplók dátumán túl bizonyíték erre az, hogy a holttesteket olyan csoportokban találták meg, ahogyan a táborból elvitték őket. A Burdenko-bizottság 1941 őszi kivégzési datálásával szemben tavaszi temetésre utal az is, hogy a halottakon vastag télikabát volt, hogy nem voltak a sírokban rovarhullák, továbbá a hántokra ültetett lucfenyők évgyűrűi is az 1940 tavaszi eltemetésre utalnak. A szovjet elkövetési bizonyítéka ezeken kívül az áldozatok kezét összekötő zsinagorosz eredete, valamint igazolják a holttestek egy részén található sebhelyek is, amelyek az akkor csak a szovjet hadseregben rendszeresített szuronyoktól eredtek.

Noha az adatok egybehangzóan bizonyították a szovjet tömeggyilkosságot, a katyni rejtély a legutóbbi időkig tabunak számított a „szocialista tábor” országaiban. Am ha a hivatalos propaganda évtizedeken keresztül bizonygatta is a németek bűnösségét, a lengyelek, a hozzátartozók tudták az igazságot: Katyn a nemzeti ellenállás egyik jelképe lett.

Arra a kérdésre, miért kellett több ezer lengyel tisztnak meghalnia Katynban, és más, máig ismeretlen helyen, csak a Lenintől eredeztethető szovjet háborús doktrína ismeretében adhatunk választ. Lenin ugyanis – az első világháborúról szólva – kifejtette, hogy itt nem államok vagy személyek, hanem osztályok állnak szemben: a közkatonák tehát nem egymás, hanem a saját tisztikaruk ellenségei. A sztálini „osztályharcos” ideológia ennek az alapelvek a továbbfejlesztését jelentette csupán. T. A. Taracouzió már 1935-ben írta: „A Szovjetunió és a nemzetközi jog” című könyvében rávilágított a doktrína lényegére: „A Szovjetállam fő célja egy ilyen konfliktus esetében a szocialista forradalom az ellenséges államban. (...) A proletár szolidaritás elvének megfelelően a fogságba került ellenséges közkatona barátai fogadatra számíthat. (...) politikai átnevelésben részesülhet vagy felajánlhatják neki, hogy nyomban lépjen a proletár hadsereg soraiba. (...) Más a helyzet azonban a fogoly tiszteknél. Nem várható, hogy tisztek, akik az esetek többségében nem proletár származásúak, pusztán elméleti oktatás hatására megtérjenek a kommunizmusra. A tiszteket ezért a szovjet hatóságok osztályellenségként kezelnek.”

A lengyel – többségükben tartalékosokból álló – tisztikar sorsát ez az ideológia pecsételte meg: ők átnevelhetetlen osztályellenségként nem is számíthatnak kegyelemre. Ezért esett áldozatul sok ezer más értelmiségyvel együtt több mint 50 egyetemi tanár, közel ezer ügyvéd, mintegy 800 orvos is. Csak azok maradtak életben, akiket az NKVD valamilyen ok miatt alkalmasnak ítélt a nevelésre. A három tábor 15 470 foglyából mindössze 448 ilyen személy akadt.

MAROSVÁRI ATTILA

A gyűrű

Lassan, áhítattal húzta ujjára a gyűrűt. Az ékszer gyönyörű volt. Szilvماغ formájú, finom, ovális. Az ezüstfehér platina mívesen megmunkálva, aprólékos, gazdag, rajzos cizellalással, s a kecsesen hajladozó, hajszálvékony spirálok és íves sugárvonalak között tizenegy briliáns helyezkedett el. Tíz piciny szikra, s a közepén egy majdnem lencsényi nagyságú villogó kő.

Ilona hosszasan nézegette. Forgatta a kezét jobbra, balra, s gyönyörködött az ékkövek pazar tűzijátékában. A piciny brilek csillanása éppen csak megcsiklandozta a szemet, de az ovális ívek közepén elhelyezkedő rabul ejtette a tekintetet. Belülről feltörő, titokzatos, mély tűz sugárzása volt a nagy kőnek, s amint a fényben meg-mégvillant, pillanatonként változtatta a szivárvány színeiből kölcsönzött ragyogását.

Ilona hosszán eljátszadott vele. Jobbról balra, balról jobbra mozgatta a kezét az íróasztal lámpájának fényében. De napközben is megtette ezt, más elfoglaltsága közepette, csak épp egy villanásra fordította meg a kézfejét. Pillantása megsimogatta a gyűrűt, tudata vele: látlak, gyönyörű vagy, kényes, finom, nem e világból való vagy, az édesanyámé voltál, ez számomra a valódi értéked.

Aztán tette a dolgát tovább, de gyűrűs kezének mozdulataira külön ügyelt, nehogy véletlenül odaüsse valahová az ujjait, hogy a gyűrű drágakövei megsérüljenek. Emlékezett rá, édesanyja is éppen ezért viselte rendkívül ritkán a gyűrűt. Azt felelte valamikor a gyermek Ilona kérdésére, hogy ezt csak ünnepeken szabad viselni, vigyázni kell rá, nagyon értékes, s becsét koronázta az a tény, hogy ez volt Ilona édesanyjának eljegyzési ajándékgyűrűje. A jövődöbelijétől kapta, azon a nevezetes boldog karácsonyon.

Ilona rajongva szerette apját is, s ezt a melegen buzgó forrást anyja táplálta benne. Soha nem felejté el, amint édesanyja révedező arccal, s könnyes szemmel hajol a fehér papír fölé, s amikor a gyermeklány megkérdezi, kinek ír, a válasz, hogy édesapának a háborúba. S akkor Ilona is papírt kért és oldalakat telesztántott számtalan kigyózó hullámvonalal, s miközben félhangosan motyogta a szavakat, biztos volt benne, hogy apa az ő „írását” ugyanúgy megérti, mint az anyját. Aztán vége lett a háborúnak, de az édesapa még mindig csak fantomkép volt a kis Ilona számára.

Fogságban van, az Uralban – mondta anyja, s a kis Ilona kimondhatatlanul igazságtalannak találta, hogy az ő erős édesapja, akinek kardja van – hisz látta a fényképen is – s aki valószínűleg nagyon bátran, szemtől szembe kardozott az ellenséggel, hogyan lehet most fogságban, hiszen ő hős, mindig csak győzhet. De anyja azt mondta, fogságban van és könnyes volt a szeme. S ezek a könnyek a kis Ilonának a megmászhatatlan igazságot jelentették.

Akkor kérdezte meg, hogy biztos legyen a dolgában, „milyen az én édesapám?” Anyja ábrándos, halovány mosollyal, s ellágyuló tekintettel azt felelte: olyan mint a Jávor Pál, a híres filmszínész, vagy mint a bátor Danyiluska, az akkoriban játszott Kóvirág című mesefilmben. A kis Ilona boldogan ringatta magában a gondolatot: szép édesapja van, hős édesapja van, a próbálta elképzelni őt, a nagyon várta, hogy hazajöjjön a hadifogságból.

Ilona fordított egyet a kézfejen, a a gyűrű villanása kettéhasította az emlékezés álmait. De csak egy másodpercig tartott a képe.

Hirtelen anyja kezét látta maga előtt. Tudta, ha ez a gyűrű van rajta, akkor ünnep van. Az ünnepnek pedig mindig örült. Megfogta édesanyja briliánsgyűrűs kezét, s az arcához szorította. Boldog volt. Szerette anyja kezét. Szép, hosszú, enyhén párnás, ovális körmű, keskeny keze volt. Érintése selymes és langymeleg. Gyermekkori lázálmaiban hívós és nyugtató. A csínytevésnek és engedtelenségek pillanataiban hirtelen csípős volt ez a tenyér, de a kis Ilona megbocsátotta azokat az anyai suhintásokat, mert helyénvalónak érezte, s utánuk annál édesebb volt a megbocsátó simogatás. Okos volt ez a kéz. Négy nyelven írt: németül, franciául, latinul és oroszul. Szabályos, biztonságos, kerek, enyhén jobbra lendülő betűket. Tiszta gondolatú és bölcs kéz volt. Lányának írt számtalan levelében harmonikus, józan, egyenes gondolkodású ember intelmeit írta le az a kéz. Adakozó s ügyes is volt ez a kéz. Amikor már nyugdíjasként kellett volna pihennie, akkor sem nyugodott. Hazahívó, egyedi ízeket varázolt az öreg zománcos lábasokba, fazekakba. Süteménykülteményeket alkotott. Zaftos, dús ízeket, porhanyós tésztájú édességeket, pikáns ízű karácsonyi töltött káposztákat készített a kéz az unokák örömeire. És várt ez a kéz. Várta haza mindig egyetlen leányát, hogy simogathassa, hogy adhasson neki. Ez a finom, gyöngéd, karcsú kéz erős volt.

Halálos ágyán a jegygyűrűje fonta körül csak a törékeny gyűrűsujját. Infúzió rideg, vastag tüje feszítette a finom, kékes kézfejét, s a drága elgyötört kéz, kínos, feszés görcsbe szorult. Ilona fátyolos szemmel csókolgatta s kis ügyeskedéssel becsúszta saját ujjait édesanyja hívósodó tenyerébe. Akkor ő, hirtelen könnybe lábadó szemmel, fájdalmasan ránézett Ilonára, s még egyszer minden erejét összeszedve, megszorította leánya kezét. Búcsú volt ez s biztatás? Valószínű minden, ami egy anyaszívben feszül a vég óráján.

És most ebből az áldott kézből ez minden, ami maradt. Egy vékony karikagyűrű, amit Ilona azóta is visel, hogy anyja halála után átadták neki az ehunyt ingóságait. S a briliáns kísérőgyűrűt.

A drágaköves gyűrűt csak most húzta ujjára. Pár napja. Hosszas töprengés, emésztődés és tusakodás után végül úgy döntött, eladja, mert a nagy szükség kényszerítette erre. Végül eladta még magát azzal a gondolattal is, hogy fiaiak csak civódás forrása lenne a gyűrű, ki örökölje, ha ő egyszer lehunytja szemét.

Az ékszerboltban szorongó szívvel húzta le ujjáról s adta a becsűs kezébe. Álmódzott. Legalább hatvanezer forintot ér – gondolta. Nagyanyja úgy modaná, ha élne, „fiam, ez még békebeli”. – Ilyen finoman míves, dűsan cizellált briliánsgyűrűt ma sehol nem látni a kirakatokban.

– Nem tiszta a kő – mondja fitymálva a becsűs.

– Mintha arcul csapták volna – úgy érzi Ilona.

– Mi az, hogy nem tiszta, hogy érti ezt? – kérdezi megrebbenve, s a döbbenettől alig jön ki hang a torkán.

– Meg van repedve. Sérült. Nem ér többet tizenöt-húszezernél.

Ilona hihetetlennek találja. Kiszolgáltatottnak érzi magát, megcsaltnak és kifosztottnak.

Hazudik ez a nő – gondolja magában a becsűsre. Hogyan is lehetne sérült az a gyönyörű briliáns, amikor egész életében óvta az anyám, s ritka fényű ünnepet varázolt körénk a gyűrű, ha olykor viselte. Sértésnek, gyűlölni valónak érzi apja oldaláról is. Jegyesének, az ő édesanyjának csak a legértékesebbet, s a legszebbet adhatta ajándékba az édesapja. Hacsak a háború?... akadt meg a gondolata.

Az ajánlott summa erősen enyhítene súlyos megszorultságán, ám a gyűrűt mégis visszaveszi. Lassú mozdulattal az ujjára húzza, s szó nélkül sarkon fordul...

Ilona felemeli a kezét. Megfordítja jobbról balra, és vissza. A napsugár fény-szökőkút sziporkázó sugáryalábjait fakasztja a gyűrű tiszta kövéből. Ilona lelkét csöndes megnyugvás lengi be, mint a temetésből megtérőt, a megmászhatatlan valóság vígasztalan megnyugvása.

BERÉNYI BOGÁTA